

ПОГЛЯДИ РОМАНА БЖЕСЬКОГО НА ПОЛІТИКУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

В. А. Андрієвська

Запорізький національний університет

valerie.andrievska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9829-9626>

Ключові слова: Роман Бжеський, Роман Млиновецький Українська Революція, Гетьманат, Павло Скоропадський, Українська Держава.

В статті досліджуються погляди Романа Бжеського на внутрішню та зовнішньополітичну діяльність Павла Скоропадського в якості гетьмана Української Держави, порівнюються оцінки Бжеським Скоропадського на контрасті з ідеологічними супротивниками та прихильниками гетьмана, проводиться порівняльний аналіз оцінок Романа Бжеського з візіями сучасних істориків на внутрішню та зовнішню політику, зокрема залежності режиму Гетьманату Скоропадського та його уряду від Німеччини та її союзників.

ROMAN BRZESKI'S VIEWS ON POLITICS GETMAN SKOROPADSKIY

V. Andriievskia

Zaporizhzhia National University

Key words: Roman Brzeski, Roman Mlynovetskyi Ukrainian Revolution, Hetmanat, Pavlo Skoropadskyi, Ukrainian State.

The article examines the views of Roman Brzeski on the domestic and foreign political activities of Pavlo Skoropadskyi as hetman of the Ukrainian State, compares Brzeski's assessments of Skoropadskyi in contrast with the hetman's ideological opponents and supporters. Also, this article conducts a comparative analysis of Roman Brzeski's opinions with the visions of modern historians on domestic and foreign policy, regarding the question of dependence of the Skoropadsky Hetmanate regime and its government on Germany and its allies in particular. The author attempts to find out the reasons for Brzeski's sharply negative assessments of the domestic and foreign policy of Hetman Pavlo Skoropadskyi and his government, including a negative assessment of the Hetman himself as a person. Furthermore, efforts are being made to confirm or refute Roman Brzeski's opinion about Skoropadskyi's complete dependence on the German occupation administration and as a protégé of pro-Russian forces. The author also brings little-known sources of personal origin of Brzeski's authorship into wide scientific circulation to study the problems of the Ukrainian Revolution and the period of the Hetmanate from the point of view of a witness and participant in the events of that time in particular. In addition to scientific novelty, the study of such little-known sources and personalities as Roman Brzeski allows us to understand certain views and stereotypes of historical events and personalities that are still present, since they were formed and spread not only through opinion leaders, but also among less influential and well-known personalities. In addition, the little-known and even forgotten legacy of the participants of the Ukrainian liberation struggle of 1917-1921, who emigrated after their defeat and was not available for a long time, is returning to Ukrainian memoirs and humanitarian sciences. This allows us both to find new information and to make an attempt to analyze historical events through the prism of the life experienced by the participants.

Останнім часом все більше інтересу українського суспільства та наукової спільноти виникає до проблематики Української революції 1917-

1921 рр. З цього впливає цілий ряд наукових та публічних дискусій щодо оцінки діяльності різних урядів та політичних діячів доби визвольних зма-

гань, аналізуються їх здобутки та прорахунки. Разом з цим робиться спроба розібратися у причинах поразок того чи іншого політичного проекту в комплексі з проведенням історичних паралелей із сучасними військово-політичними подіями, що відбуваються уже в незалежній Україні.

Окрім вивчення автономістсько-федералістичної та самостійницької течії доби визвольних змагань 1917-1921 рр., наукова спільнота все більшу увагу починає приділяти українському консервативному табору, втіленням якого є гетьман Павло Скоропадський. Ведуться активні дискусії щодо політичної орієнтації гетьмана, проводяться аналізи його внутрішньо та зовнішньополітичних здобутків та поразок. Саме комплексний аналіз тогочасних подій дозволить нам вийти із російської парадигми оцінки подій в Україні у руслі Громадянської війни та доповнити власний історіографічний доробок новими візіями та персоналіями.

Історіографія дослідження.

Історіографію дослідження можна розділити на декілька блоків. Перший блок представлений дослідженням життя та творчої спадщини Романа Бжеського. Дослідниками життєвого шляху та поглядів Романа Бжеського є: В. Бойко¹, Т. Демченко², Г. Сварник³, Г. Чернихівський^{4, 5, 6, 7} та ін. Другий блок – це праці Романа Бжеського. В дослідженні використані спогади Романа Бжеського під псевдонімом Роман Млиновецький “Історія українського народу (нарис з політичної історії)”⁸, “Нариси з історії українських визвольних змагань”⁹, а саме другий том, фрагменти спогадів “Згадки з минулого”, написаних під псевдонімом

“Характерник”¹⁰, а також публіцистична праця під тим же псевдонімом присвячена критиці книги В. Левицького “Українська державна путь”¹¹. Саме в них сформовані погляди та оцінки Бжеського на діяльність Павла Скоропадського. Третій блок – це праці ідеологічних супротивників гетьмана. Вони репрезентовані працями В. Винниченка¹², І. Мазепи¹³, М. Грушевського¹⁴, С. Єфремова¹⁵, М. Шкільника¹⁶, П. Христюка¹⁷. Вони дозволять нам прослідкувати та співставити лінію аргументів супротивників Павла Скоропадського, знайти в їх тезах спільне та відмінне. Четвертий блок – праці прихильників гетьмана, що представлені доробком Д. Дорошенка¹⁸, В. Андрієвського¹⁹, В. Липинського²⁰, Н. Полонської-Василенко²¹, В. Зеньковського²². У дослідженні також використовуватися фрагменти мемуарів П. Скоропадського “Спогади (кінець 1917-грудень 1918)”²³, а також документи “Грамота до всього українського народу”²⁴ та “Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків”²⁵. Вони ви-

¹⁰ Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 49-180.

¹¹ Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 426-430.

¹² Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р.-грудень 1919 р.]). Том 3. Київ-Відень, 1920. 535 с.

¹³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917-1921). К.: Темпора, 2003. 608 с.

¹⁴ Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919 рр. / Український історик. №1-2, 1966. С. 100.

¹⁵ Нова рада. №82, 1918. 22 травня. С. 3.

¹⁶ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 роках. Торонто: Розсилкова книгарня, 1971. 366 с.

¹⁷ Христюк П. Замітки та матеріали до історії української революції 1917-1920. Том 2. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 204 с.

¹⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Мюнхен: Українське видавництво, 1969. 543 с.

¹⁹ Андрієвський В. З минулого. Том 2. Берлін: Українське слово, 1923. 264 с.

²⁰ Липинський В. В'ячеслав Липинський та його доба. Кн. 1. К., 2010. С. 153.

²¹ Полонська-Василенко Н. Історія України (від половини 17 ст. до 1923 року) Том 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1976. 599 с.

²² Зеньковський В. Пять месяцев у власти (15 мая-19 октября 1918 г.). Воспоминания. М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. 240 с.

²³ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917-грудень 1918). К.: Наш формат, 2017. 456 с.

²⁴ Грамота до всього українського народу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text>. (дата звернення: 14.06.22)

²⁵ Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(11\)14.skoropadskiy.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(11)14.skoropadskiy.php). (дата звернення: 22.06.22).

¹ Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. 472 с.

² Демченко Т. Син Чернігівщини – Роман Бжеський. Сіверянський літопис. № 4, 2009. С. 67-78.

³ Сварник Г. Загадковий “вістниківець” Роман Бжеський, листи до Дмитра Донцова. Українські проблеми. №2, 1997. С. 144-149.

⁴ Чернихівський Г. До отчої землі: 100-річчя від дня народження Романа Бжеського / Русалка Дністрова, 1994. Ч. 13 (жовтень). С. 1-2.

⁵ Чернихівський Г. До рідної землі: життєвим шляхом Романа Бжеського / Січ: Щотижнева газета волинського Тернополя, 1993. Ч. 16 (червень-липень). С. 2.

⁶ Чернихівський Г. Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського / Самостійна Україна, 1996. Ч. 1-2. С. 30-42.

⁷ Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, есе, рецензії. Кременець-Тернопіль, 2001. С. 136-147.

⁸ Млиновецький Р. Історія українського народу (нарис з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. 643 с.

⁹ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. 670 с.

ступатимуть своєрідною антитезою щодо претензій, які висувають ідеологічні противники Скоропадського, а часом узгоджуватимуться з ними.

Для досягнення найбільш критичної та повної картини, у даному дослідженні в якості п'ятого блоку будуть також додаватися зауваження та коментарі сучасних дослідників періоду Гетьманату, таких як: П. Гай-Нижник²⁶, В. Верстюк²⁷, Р. Тимченко²⁸, Ю. Терещенко²⁹, Ф. Проданюк³⁰, П. Тригуб³¹, М. Приходько³². Для огляду сучасної історіографії та інших аспектів проблематики періоду Гетьманщини також використана стаття Я. Калакури "Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії"³³, Олени Любовець "Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі Гетьманату П. Скоропадського"³⁴. Саме такий підбір літератури дозволить критично проаналізувати та співставити погляди Романа Бжеського з групою різних оцінок Павла Скоропадського та зробити спробу більш повної та комплексної оцінки даного режиму.

Гетьманський переворот: причини та фактори.

По факту самого перевороту у його свідків та сучасних дослідників виникало та виникає багато питань щодо його причин, перебігу, характеру

та оцінок самої події. Спробуємо проаналізувати існуючі версії причин та наслідків щодо подій 29 квітня 1918 р.

Для прихильників автономістсько-федералістичного табору, які в переважній більшості сповідували соціалістичні ідеї, гетьманський переворот у своїй основі мав соціальне підґрунтя. Для прикладу, Ісаак Мазепа у своїх спогадах вбачав у перевороті головним зацікавленим елементом реакційні проросійські сили, однак ключовим фактором було їхнє переважно дворянське походження. На підтвердження цієї тези автор звертає увагу, що однією з перших реформ Скоропадського була передача селянської землі поміщикам, що спричинило масові повстання. Вживання таких фраз як "буржуазний", "реакційний" автором підтверджують висловлену тезу³⁵. Таким чином, Мазепа не відкидає національний фактор у причинах перевороту та кола його дійових осіб, попри це наголошує на першочерговості саме соціального походження організаторів та дійових осіб перевороту.

Винниченко у самому початку третього тому своїх спогадів "Відродження нації" вказує, що соціальна і національна боротьба неподільні. Однак описуючи процес гетьманського перевороту по аналогії з опереткою, у першій її дії він перелічує головних виконавців перевороту та зацікавлених осіб: поміщицтво, фабриканство, бюрократія, офіцерство. Таким чином суперечить своїм же поглядом і робить акцент переважно на соціальному походженні кола зацікавлених дійових осіб гетьманського перевороту³⁶. Таким чином, представники автономістського табору аналізуючи причини та характер перевороту наголошують на його соціальному характері описуючи його як реакцію заможних верств на політику Центральної Ради, зокрема у галузі земельного питання. Щодо національної приналежності учасників змови коротко зазначається, що вони були або росіянами, або проросійськими, проте увага на національній приналежності учасників заклоту не загострюється.

Прихильники самостійницької політичної течії, що виступали в опозиції як до федералістів, так і до гетьманців, навпаки, головним у перевороті вбачали саме національний фактор. Однак, це не заважало Романові Бжеському залишатися

²⁶ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським. / Український історичний журнал. №4, 2011. С. 132-164.

²⁷ Верстюк В. Чому національна державність не змогла ствердитися у 1917-1921 роках? / Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Випуск 16, 2021. С. 163-191.

²⁸ Тимченко Р. Причини поразки Центральної Ради та передумови приходу гетьмана П. Скоропадського до влади в українській історіографії. / Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин, 2016. Вип. 85 (№ 6). С. 70-80.

²⁹ Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. / Український історичний журнал. Випуск 4. (№481). К.: Дієзпродукт, 2008. С. 23.

³⁰ Проданюк Ф. До питання про внутрішню політику Держави Павла Скоропадського. / Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873-1945). К.: Академпрес, 1993. С. 60-65.

³¹ Тригуб П. До питання про основні напрямки зовнішньополітичної діяльності українських урядів періоду 1917-1921 рр. / Наукові праці. Том 76. Випуск 63 С. 62-63.

³² Приходько М. Внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізацію геополітичної стратегії Павла Скоропадського. / Грані. С. 67-68.

³³ Калакура Я. Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії. / Архіви України. №2-3, 2011. С. 269-270.

³⁴ Любовець О. "Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського. / Український історичний журнал. К.: Дієз продукт, 2008. Вип. 4, (№481). С. 67.

³⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917-1921). К.: Темпора, 2003. С. 54-55.

³⁶ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [липень 1917 р.-грудень 1919 р.]). Том 3. Київ-Відень, 1920. С. 11, 15.

чиновником в уряді Скоропадського і належати до УДХП – прогетьманської консервативної партії. Роман Бжеський як представник самостійницького напрямку в переважній більшості схилився до того, що переворот носив антиукраїнський та реакційний характер. Основна його складова носила національний, а не соціальний відтінок. Він був реакцією промосковських та проімперських сил на розвиток української державності, навіть попри курс УЦР на автономію та тісну співпрацю з Росією. Оскільки дані сили відмовляли українцям у будь-якій державності, бачачи Росію “єдину та неподільну”. Отже, на противагу Мазепі та Винниченкові, Роман Бжеський акцентує увагу на національній ідентичності прихильників гетьмана, побічно вказуючи на їх соціальний стан.

Друга національна складова перевороту – німецька. Бжеський відзначав, що німці також були зацікавлені у правлінні саме такої персони як Скоропадський. Пояснює він це декількома причинами. По-перше, коли німецькі війська увійшли в Україну за Брестською угодою 1918 р. вони одразу були розселені по дорогим будинкам, в яких мешкали колишні аристократи та просто заможні люди. Вони легко знаходили з ними спільну мову, оскільки більшість з них володіли німецькою мовою та були близькими по духу та походженням з німецькими офіцерами-аристократами. Мешкаючи в цих будинках, німці природним чином зближувалися з їхніми мешканцями та вели розмови, в тому числі на політичні теми. Політична та світоглядна орієнтація мешканців будинків була переважно промосковською. На думку Бжеського, німцям активно нав'язувалася думка, що ніякої незалежної України не існує. “Україна – це щось таке як “Баварія” або “Вюртемберг””³⁷ – подібні аналогії застосовувалися для доведення німцям відсутності незалежної України або ж її існування як перехідного етапу до “оновленої Росії”. Звичайно, такі аналогії були цілком зрозумілі німецькому офіцерству та впливали на їх ставлення до новоствореної української держави.

На противагу проросійській аристократії діячі УЦР були молодими людьми з радикальними соціалістичними поглядами, уникали спілкування з заможними людьми. Причиною цього слугували як ідеологічні упередження щодо дворянства, так і банальне невміння поводити себе у “вищому товаристві”. Не менш важливим фактором було незнання чиновниками Центральної Ради будь-

якої із західноєвропейських мов, що ускладнювало і без того майже відсутню комунікацію³⁸. Саме такий контраст, на думку Бжеського, налаштовував німців не лише проти існуючого режиму УЦР, але і до самої ідеї української державності та заохочував до зміну режиму на більш зрозумілий та ментально близьким. Скоропадський чудово відповідав даному критерію. На нашу думку, таке зауваження є багато в чому унікальним, оскільки часто роль міжособистісних зв'язків у перебігу історичних подій ігнорується чи вважається незначною. Також автор частково включає в свій аналіз соціальний фактор, однак він не є домінуючим. Надалі автор задає питання: чому, незважаючи на соціальну та ментальну близькість з російською аристократією, німці все ще підтримували уряд УНР? Роман Бжеський пояснює це у більш короткій та більш широкій формі. Коротке пояснення – німці вели війну і не хотіли давати ворогам зайві дивіденди: моральні, політичні, економічні і т.д.. Більш розлоге пояснення містить в собі декілька причин. По-перше, німці бачили високий моральний дух та бойову якість українських військ та не хотіли їх переходу на ворожу сторону. По-друге, усвідомлювали, що в ході революційних подій утворилася держава “Україна”, за існування якої українські збройні сили воювали на фронтах. Цей проєкт не є “Росією”. Тут виходить певна суперечність з попередньою тезою автора. Виходить тоді, що проросійська аристократія не змогла довести німецькому командуванню тезу про відсутність окремої української держави. По-третє, критика німецької імперської політики з боку лівих партій у самій Німеччині. Такими діями намагалися зменшити їхній вплив на політичне життя в Німеччині. По-четверте, зміна влади як матеріал для анти німецької пропаганди для британців (по суті, ширше, для всіх членів Антанти). По-п'яте, побоювання щодо реакції союзників на зміну позиції щодо України (особливо, з боку Австро-Угорщини, що теж мала у своєму складі регіони з українським населенням)³⁹. Таким чином, саме ці причини довго стримували Німеччину від будь-яких змін щодо “українського питання” у зовнішній політиці.

Однак не лише національний фактор, на думку Бжеського, спонукав зміну влади в Україні. В іншій своїй праці “Нариси з історії визвольних змагань” у другому томі автор більш детально звертає

³⁷ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 452.

³⁸ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 452-453.

³⁹ Млиновецький Р. Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 452-453.

увагу на помилки, які вчинила Центральна Рада за часи перебування німців на території України. Коротко описуючи політику УЦР він називає її “самогубчою”⁴⁰. Перша помилкою Центральної Ради Бжеський вважає ставлення до розбудови армії. Тут можна виділити декілька підпунктів, зокрема: велика роль у формуванні офіцерських кадрів належала проросійським офіцерам (за словами автора москалям), що були вороже налаштовані до української держави; мала загальна чисельність військ; особлива недовіра до корпусу Запорожців, що складався із опозиційної до УЦР партії самостійників⁴¹. Таким чином, Бжеський повторює доволі популярну в літературі думку про ледве не відмову уряду Центральної Ради від активного розвитку українських збройних сил.

Друга помилка – відсутність дієвої організації влади на місцях, відмова від боротьби зі збільшуваченням українських сіл. Саме ці дві причини стали на думку Бжеського ключовими у можливості реалізації задумів Скоропадського. У загальному підсумку головним фактором, що сприяв поваленню влади Центральної ради за Бжеський – національний, в меншій мірі соціальний. Останньою крапкою стали прорахунки уряду УЦР у внутрішній політиці.

Звернемо увагу на те, як самі прихильники гетьмана пояснювали для себе та нащадків мотиви до перевороту. Прихильники гетьмана рідко вдаються у роздуми про характер перевороту – національний чи соціальний, звертаючи увагу на історичні паралелі та позитивні асоціації, пов’язані з сильною гетьманською рукою. Найбільш характерно це відображено у спогадах Дмитра Дорошенка, оскільки, будучи професійним істориком та дослідником цього періоду, він зміг найбільш комплексно описати перевагу гетьманського режиму та його історико-політичну доцільність⁴². Ба навіть гетьман наводить історичні паралелі порівнює обрання Скоропадського з обранням таких українських гетьманів як І. Виговський, І. Брюховецький, П. Дорошенко, Д. Апостол, К. Розумовський та інших, вказуючи, що в усіх цих випадках гетьманів обирали за “присутності в Україні чужої сили”⁴³. знаходячи паралеле-

лі в історії України автор пробує легітимізувати гетьманський режим за що, до речі, наражається на гостру критику від Бжеського. У іншого гетьманця – В. Андрієвського ключовою причиною перевороту стає саме політика Центральної Ради, а саме її зацикленість на класовому елементі і відштовхування цим від себе потенційних союзників – несоціалістичної інтелігенції для прикладу. Саме така ворожість і дії окремих урядовців: Голубовича, Ковалевського та ін. змогла привести гетьмана до влади⁴⁴. Таким чином, бачимо у автора спроби поєднання роздумів про соціальний фактор у перевороті з політичними прорахунками у діяльності Української Центральної Ради. Сам гетьман розкриває причини і фактори перевороту своєму першому проголошеному документі “Грамота до всього українського народу”. За цим документом причиною здійснення Скоропадським є відсутність розбудови держави попередньою владою та спричинений цим крах. Через неможливість спокійно спостерігати за подібним перебігом подій, Скоропадський бере на себе відповідальність за управління державою⁴⁵. Таким чином, характерними рисами щодо причин та факторів перевороту прихильниками перевороту є апеляція до історичної доречності гетьманської влади для України, а також помилки Центральної Ради, що вели країну до катастрофи, тобто переворот як спроба порятунку країни.

Сучасні дослідники вважають гетьманський переворот багатофакторним явищем, однак кожен робить акценти на різних факторах. Павло Гай-Нижник серед факторів, що сприяли перевороту найбільшу увагу звертає на кадровий. Якщо розглянути управлінський апарат Центральної Ради за партійним принципом, із 19 партій, що були представлені в УЦР, 17 були соціалістичними. Це спричинило ізоляцію альтернативних політичних сил та неможливості формування адміністрацій на місцях⁴⁶. Р. Тимченко на противагу Гай-Нижнику робить акцент на зовнішньому факторі, а саме – конфлікті УЦР з німецьким командуванням по цілому ряду питань: хлібні поставки, ліва політика Центральної Ради, популістський

⁴⁰ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 345.

⁴¹ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 346-348.

⁴² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Мюнхен: Українське видавництво, 1969. С. 243-246.

⁴³ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних

змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 369-370.

⁴⁴ Андрієвський В. З минулого. Том 2. Берлін: Українське слово, 1923. С. 35-36.

⁴⁵ Грамота до всього українського народу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text>. (дата звернення: 14.06.22).

⁴⁶ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським. / Український історичний журнал. №4, 2011. С. 132-134.

характер рішень самого уряду і т.д.⁴⁷. Таким чином, попри звернення уваги дослідника на лише один із чинників, він комплексно намагається проаналізувати проблеми, пов'язані саме з ним. Дослідник Ю. Терещенко також виділяє класовий фактор як причину появи на політичній арені Скоропадського. Він висуває звинувачення УЦР у розпалюванні класової ворожнечі лівою політикою, що призводила до закономірної реакції тих класів і груп, щодо яких така політика проводилася⁴⁸. Таким чином, сучасні дослідники висувають дещо тотожні зі свідками тодішніх подій причини поразки УЦР та приходу до влади Скоропадського. Однак, ці причини аналізуються комплексно, попри акценті на якійсь з них.

Перейдемо до опису процесу самого перевороту. Оскільки прихильники автономістсько-федералістичної течії часто не знали про підготовку державного перевороту або ж знали, проте не вчиняли активних дій щодо його попередження, перейдемо до опису державного перевороту Бжеським. Хоча Р. Бжеський у своїх "Згадках з минулого" вказує на те, що особисто відмовляв П. Бондаренка – начальника дивізії армії УНР від підтримки державного перевороту⁴⁹.

Ключову роль у перевороті Скоропадського автор відводить німцям. Роман Бжеський характеризує Скоропадського як "поміст" між німецькими та проросійськими силами чим ще більше виставляє гетьмана як залежного діяча. Посилаючись на спогади Д. Дорошенка автор вказує, що 24 квітня за новим стилем відбулася зустріч між Скоропадським та німецьким генералом Гренером, де тому були висунуті умови до визнання влади гетьмана. Вони зводилися, на думку автора, до наступного: 1. Визнання Берестейського договору; 2. Розпуск Центральної Ради, формування будь-яких органів та призначення туди посадовців тільки за згодою німців; 3. Злочини проти німецьких військ каратимуться німецьким військовим польовим судом. 4. Усунення від влади "непевних елементів"; 5. Допоки відсутній закон про відбування українським населенням військових повинностей, будуть діяти закони союзних

держав з цього питання; 6. Вільна торгівля; 7. Відновлення права власності на землю, виплата селянами грошей за землю, яку вони отримали при розподілі попередньою владою; 8. Оплата Україною військової допомоги⁵⁰. У цьому уривку можемо чітко прослідкувати характерну тенденцію автора до перетворення Скоропадського на несаможиттєву політичну фігуру, вказівки якому давали німці. При цьому автор посилається на текст домовленостей взятих з праці прогетьманськи орієнтованого Д. Дорошенка. Звідси можна припустити, що сам Роман Бжеський не володів інформацією щодо перемовин Скоропадського та німецького командування, хоча неодноразово наголошує, що факт перемовин був відомий як йому особисто, так і самостійниками.

І в чергове автор підкреслює ключову роль у перевороті промосковських сил та німців. На думку Бжеського, допомогла прийти до влади Скоропадському така організація як "Союз земельних власників", яка є, за словами Романа Бжеського, промосковською. На підтвердження своїх слів автор наводить такий факт, що вже після приходу Скоропадського у серпні 1918 року ця організація подала гетьману "Записку о русском языке" у яких прохали заборонити українську мову як "некультурну та чужу для України". Дослідниця даної організації Олена Любовець підтверджує цю ж цитату, однак її джерелом вказує газету "Киевская мысль", яка була офіційним органом даної організації. Однак погоджується, що більшість представників "Союзу" не були учасниками українського визвольного руху або його прихильниками і скоріше розглядали революцію з соціального, а не національного боку⁵¹. Отже, "Союз землевласників" та німецькі війська, стали ключовими силами перевороту на думку Романа Бжеського.

Таким чином, ключову роль у перевороті Бжеський надає німцям та московфільським колах, уособленням яких вважає "Союз земельних власників". Наприкінці своєї праці, Бжеський робить спробу рефлексії як щодо персони самого Скоропадського, так і причин поразки УЦР. "Московський яничар", "маріонетка в руках двох сил", "декорація за "українським" малюнком якої завжди крилася московська суть" – саме таким зображається Скоропадський в оцінці Бжеського. Саму "Грамоту.."

⁴⁷ Тимченко Р. Причини поразки Центральної Ради та передумови приходу гетьмана П. Скоропадського до влади в українській історіографії. / Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин, 2016. Вип. 85 (№ 6). С. 73-74.

⁴⁸ Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. / Український історичний журнал. Випуск 4. (№481). К.: Дієзпродукт, 2008. С. 23.

⁴⁹ Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 130.

⁵⁰ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що "історія мовчить"). Том 2. Чужина, 1973. С. 362-363.

⁵¹ Любовець О. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського. / Український історичний журнал. К.: Дієз продукт, 2008. Вип. 4, (№481). С. 67.

Бжеський описує як “безграмотно складену (як щодо політики, так і щодо граматики)”⁵².

Якщо ж ми подивимося на питання співпраці з німцями та домовленості з боку самого гетьмана, то побачимо, що у своїх “Спогадах” Павло Скоропадський не приховує факт перемовин з німцями і підтверджує дату, яка була зазначена у спогадах Дорошенка і на яку посилається Бжеський – 24 квітня. При цьому автор “Споминів” подає інший список вимог німецької сторони: 1. Визнання Брестської угоди; 2. Врегулювання валюти; 3. Правильний контроль за вивозом харчових запасів; 4. Забезпечення німецьких військ в Україні необхідними припасами; 5. Збори Сейму лише з дозволу німецьких військ. 6. Контроль Скоропадським за судовим апаратом; 7. Відновлення вільної торгівлі; 8. У випадку наявності надлишків харчів, Німеччина має першочергове право на його придбання⁵³. Таким чином, порівнюючи переліки вимог німців, наданих Бжеським та Скоропадським, можемо помітити схожість певних пунктів, зокрема дотримання попередніх домовленостей з німцями, питання постачання провізії до Німеччини та вільна торгівля задля можливості здійснення безперешкодних поставок провізії. Факт таких домовленостей показує подальша політична діяльність Скоропадського на посту гетьмана.

Стосовно німецького фактору у перевороті Скоропадського сучасні дослідники не мають визначеності. Наприклад, Гай-Нижник, посиляючись на повідомлення австро-угорського посла графа Й. Форгача говорить про першопочаткову ідею німців наприкінці березня-початку квітня самостійно організувати державний переворот і взяти владу у руки німецьких військових⁵⁴. Інший дослідник В. Верстюк наголошує, що у німців було декілька кандидатів на роль гетьмана, в кінці кінців зійшлися на кандидатурі Скоропадського через обіцянки дотримуватися Берестейського договору та активно співпрацювати з німецьким командуванням⁵⁵. Дослідник Я. Калакура наголошує, що питання залежності Скоропадського

від німців до сьогоднішнього дня є одним з найбільш дискусійних і до сьогоднішнього дня науковці повторюють оцінки про повну залежність гетьмана чи то від німецького фактору чи то від російського⁵⁶. Таким чином, тотожність сучасних історичних наукових оцінок та рефлексії свідків Української революції у питанні залежності Скоропадського від німців є превалюючою, однак не всеохоплюючою. Безумовно, не можна ігнорувати роль німців у перевороті, однак зводити російський чи німецький фактор у перевороті вважаємо надмірним спрощенням.

Від характеристики факторів та причин перевороту перейдемо до опису та оцінок політики гетьмана Павла Скоропадського.

Внутрішня політика Скоропадського “російська Вандея”

Необхідною умовою оцінки діяльності будь-якого політичного актора є опис його внутрішньої і зовнішньої політики. Через те, що прихід до влади будь-якого лідера часто сприймається як зміна перш за все у внутрішньополітичному курсі, почнемо розбір саме даного компонента політики гетьмана Скоропадського.

За період свого гетьманування – квітень-грудень 1918 року, Павло Скоропадський здійснив наступні кроки у житті Української Держави:

1. Гетьман сформував новий уряд – Раду міністрів шляхом розпуску Центральної Ради та Генерального Секретаріату.
2. Налагодження місцевого адміністративного апарату.
3. Ліквідовано робочий контроль на виробництві, заборонялися страйки, скасовувався 8-годинний робочий день і встановлювався 12-годинний.
4. Відновлення в державі поміщицького землеволодіння.
5. Була здійснена спроба створення національної армії, зокрема українського Чорноморського флоту.
6. Реформована банківська мережа, прийнятий збалансований державний бюджет, вжиті заходи для становлення української грошової системи.

7. Обмеження демократичних прав та свобод: заборона мітингів та протестів, репресії проти лівих партій та рухів⁵⁷. Безумовно, це не всі дії Ско-

⁵² Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 145.

⁵³ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917-грудень 1918). К.: Наш формат, 2017. С. 129-130.

⁵⁴ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським. / Український історичний журнал. №4, 2011. С. 137.

⁵⁵ Верстюк В. Чому національна державність не змогла ствердитися у 1917-1921 роках? / Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Випуск 16, 2021. С. 175.

⁵⁶ Калакура Я. Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії. / Архіви України. №2-3, 2011. С. 269-270.

⁵⁷ Проданюк Ф. До питання про внутрішню політику Держави Павла Скоропадського. / Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873-1945). К.: Академпрес, 1993. С. 60-65.

ропадського на посту гетьмана, виділяємо лише основні.

Нашим завданням буде надати характеристику цих перетворень Бжеського, порівнюючи їх з оцінками інших учасників визвольних змагань, а також українськими дослідниками.

Перше на що вказує Бжеський – етнічну та політичну приналежність політичних фігур уряду Скоропадського. Оскільки гетьман Скоропадський, на думку Бжеського, був московським ставленником, то і уряд та чиновників він призначав за тим же пріоритетом. Звідси висновок – весь тогочасний апарат управління свідомо формувався з антиукраїнських елементів з вкрапленням українців, що були українцями лише за походженням⁵⁸. Таким чином, в чергове автором підкреслюється свідомо антиукраїнськість діяльності гетьмана.

Характеризуючи процес творення української армії, Бжеський використовує характеристику “створити ілюзію творення української армії”. Зокрема, Скоропадський намагався прибрати проукраїнських старшин, замінивши їх російськими офіцерами “з прізвищами на “-енко” чи “-ук” і душею на “-оф”⁵⁹. Саме через це українське селянство масово не бажало вступати у армію Української Держави надаючи перевагу альтернативам – Вільному козацтву, повстанським загонам, військовому товариству “Батьківщина”, утвореному самостійниками та ін.

Далі Бжеський піддає критиці діяльність міністерства освіти уряду Скоропадського на чолі з М. Василенком. Автор критикує Василенка за відсутності боротьби з російськими осередками серед освітніх закладів, якими автору ввижаються університет святого Володимира та Київська політехніка. Не оцінив Бжеський і відкриття Українського Народного університету у Кам’янці-Подільську. По-перше, автор критикує уряд за двомовність у сфері освіти – очевидно, що за такого підходу викладачі надавали перевагу російській мові. По-друге, Роман Бжеський критикує вибір місця для відкриття – невелике місто і пов’язані з цим логістичні труднощі. Окрім цього, Роман Бжеський відмічає проблему з матеріально-технічним забезпеченням нового університету. Причому дана проблема стосувалося не лише вищої школи, але і середньої. За даними Бжеського за часів Скоропадського було відкрито лише три

українських гімназій⁶⁰. Подібні оцінки Бжеський повторив і у своїх “Згадках...” охарактеризувавши процес відкриття університетів як “військову демонстрацію з метою відтягнути увагу”⁶¹. Доповнив критику освітньої політики Скоропадського і в своєму відгуку на книгу В. Левицького “Українська державна путь”⁶². Таким чином, бачимо, що Бжеський категоричний у продовженні лінії негативних оцінок діяльності уряду Скоропадського, особливо в царині освіти.

Узагальнюючи огляд Романом Бжеським політики Скоропадського та його уряду зазначимо, що його огляду притаманні категорично негативні оцінки будь-якого перетворення Скоропадського та його урядом, звинувачення на роботу в інтересах білої Росії, яка мала постати на противагу більшовицькій Росії у випадку перемоги монархічних сил. Бжеський не втомлюється наголошувати на відсутності будь-якої політичної самостійності у діяльності Скоропадського, використання його німцями як медіатора з проросійськими елементами.

Щодо опису та оцінок внутрішньої політики гетьмана Павла Скоропадського його політичними опонентами та прихильниками. Винниченко характеризував політику Скоропадського в аграрній сфері як “вакханалію клясової помсти, здирства, насильств і отвертого грабіжу”⁶³. Подібні різкі оцінки висловлює Володимир Винниченко і щодо інших сфер внутрішньої політики Скоропадського з додатковим акцентом на його залежності від німецьких кіл. Михайло Грушевський критикував гетьмана за створення Української Академії Наук вважаючи цей проєкт політичним, а не науково-академічним⁶⁴. Сергій Єфремов основним об’єктом критики Павла Скоропадського визначив швидке перетворення влади в гетьмана в одноосібну та зародження у зв’язку з цим репресій проти опозиції⁶⁵. Як бачимо, політичні опоненти роблять акцент у своїй критиці на різні елементи політики гетьмана, проте загальна тенденція, що відстежується у їх думці – критика без визнання досягнень.

⁶⁰ Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 463-465.

⁶¹ Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 165.

⁶² Бжеський Р. Теорія поступу (вістниковий доробок 1924-1934 років). / Упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. К.: Темпора, 2016. С. 426-427.

⁶³ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [липень 1917 р.-грудень 1919 р.]). Том 3. Київ-Відень, 1920. С. 47.

⁶⁴ Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919 рр. / Український історик. №1-2, 1966. С. 100.

⁶⁵ Нова рада. №82, 1918. 22 травня. С. 3.

⁵⁸ Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 458-461.

⁵⁹ Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 462.

Очевидно, що табір гетьманців розцінює внутрішню політику гетьмана та його уряду у протилежному ключі. В. Липинський загалом позитивно оцінював внутрішньополітичну діяльність гетьмана, однак піддавав критиці зміну урядового кабінету Голубовича на кабінет Гербеля, що призвело до фактично паралізації роботи уряду. Також критиці піддані такі дії гетьмана як відсутність висловлення позиції по розгоні Центральної Ради, заборона хліборобського з'їзду на початку керування гетьманом, відсутність реакції на каральні експедиції проти селянства з боку різних сил⁶⁶. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко свою увагу звертав не на критику діяльності самого гетьмана, а на діяльність різних міністерств та різних місцевих чиновників⁶⁷. Н. Полонська-Василенко намагається показати як досягнення, так і прорахунки гетьмана. До прорахунків авторка включає: недостатню чисельність збройних сил, значну залежність від німців, невирішеність багатьох питань, успадкованих від попередньої влади, зокрема у аграрному секторі та питання каральних операцій. До плюсів можна віднести: стабілізацію у фінансовому секторі, судову реформу, українізація освіти, збільшення книгодрукування⁶⁸. Таким чином, прихильники гетьмана роблять спроби критичного аналізу внутрішньополітичної діяльності як гетьмана, так і його уряду, зазначаючи прорахунки та здобутки.

Сучасні дослідники тут подібні з гетьманцями у поєднанні критики зі здобутками гетьманського уряду та самого гетьмана. Зокрема, Верстюк більше критикує гетьманський режим, вказуючи на її авторитарний характер, неможливість домовленості з різними політичними силами, а також значне наповнення уряду Скоропадського членами проросійських партій⁶⁹. Гай-Нижник відмічає такі позитивні риси Гетьманату як: забезпечення права приватної власності, розбудова держави на ідеях соборності та державності. Основними об'єктами критики гетьмана виступають авторитарний характер влади гетьмана, що проявлялася у затягуванні скликання Сейму, невирішеність земельного питання, незавершеність розбудови ар-

мії⁷⁰. Науковець Ф. Проданюк розділив внутрішню політику гетьмана на етапи, виділивши головні прорахунки та основні здобутки на кожному з них. На першому етапі (квітень-червень 1918 р.) основним здобутком Скоропадського стало зміцнення влади, як в Києві, так і на місцях. Критикує автор Скоропадського за репресії проти опозиційних політичних сил. На другому етапі (2 червня-14 листопада 1918 р.) автор відмічає у якості великих досягнень вирішення питання залізниці, аграрну реформу та реформу армії, а також досягнення у сфері освіти та культури. Критикує автор неповноту втілення цих реформ кабінетом Скоропадського. Третій етап правління (14 листопада-14 грудня 1918 р.) автор не розбирає цей період детально, констатує факт втрати суверенності Української Держави через підписання Грамоти про федерацію з найбільшовицькою Росією і подальше зречення гетьмана від влади⁷¹. Як бачимо, серед різних джерел є певні спільні та відмінні елементи в оцінці внутрішньої політики гетьмана. Спільними елементами критики політики гетьмана є його земельна реформа, авторитарний характер влади, каральні експедиції проти селянських виступів, незавершеність реформи армії, а також залежність гетьманської влади від німців та проросійських сил, виключення з політичного життя альтернативних проукраїнських сил. До основних досягнень гетьманської влади відзначають побудову ефективної адміністрації на місцях, фінансова та судова реформа, а також українізація у сфері культури та освіти.

Зовнішня політика Павла Скоропадського "реставрація російської державності".

Логічним продовженням будь-якої державницької діяльності є зовнішня політика. Почнемо з оцінки зовнішньополітичного курсу Скоропадського Романом Бжеським. Очевидно, що основна політична орієнтація Скоропадського, на думку Бжеського, – це Німеччина та її союзники, а також антибільшовицькі проімперські сили Росії. Оскільки, на думку автора, саме ці сили привели Павла Скоропадського до влади, то їх стосунки вибудовувалися за принципом лялька-ляльководи. Тобто, важко назвали ці стосунки союзницькими чи партнерськими, це саме стосунки підпорядкування. Окремо Бжеський звертає увагу на під-

⁶⁶ Липинський В. В'ячеслав Липинський та його доба. Кн. 1. К., 2010. С. 153.

⁶⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Мюнхен: Українське видавництво, 1969. с. 317-332.

⁶⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України (від половини 17 ст. до 1923 року) Том 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1976. с. 515-516.

⁶⁹ Верстюк В. Чому національна державність не змогла ствердитися у 1917-1921 роках? / Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Випуск 16, 2021. С. 175.

⁷⁰ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським. / Український історичний журнал. №4, 2011. С. 163.

⁷¹ Проданюк Ф. До питання про внутрішню політику Держави Павла Скоропадського. / Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873-1945). К.: Академпрес, 1993. С. 60-65.

тримку Скоропадським кубанського та донського козацтва як зброєю, так і передачею частини української території, а саме трьох повітів⁷².

Надалі Бжеський вказує, що робочого Міністерства закордонних справ не існувало. І надалі перелічує питання, які, на його думку, потрібно було вирішувати на зовнішньополітичній арені – це питання українських етнічних земель (Крим, Бессарабія, Холмщина і т.д.), врегулювання мирних домовленостей як з країнами Четвертої спілки, так і Антанти⁷³. Важливо також підкреслити, що Бжеський наголошує на тому, що саме Міністерство було дезорганізоване, тобто не працювало. Автор також не приділяє жодної уваги стосункам Української Держави з посталою у листопаді 1918 р. Західноукраїнською Народною Республікою. Таким чином, його аналітика зовнішньої політики режиму Скоропадського є поверхневою та надмірно критичною.

Грамоту про федерацію з Росією, Роман Бжеський характеризує як відкриття Скоропадським його істинних намірів без необхідності більше вдавати із себе українського державного діяча. При цьому автор вказує, що саме завершення Першої Світової війни дозволили Скоропадському вийти з-під залежності Німеччини та вибудувати проросійську політику, яку він бажав вже цілком відкрито⁷⁴. Таким чином, Роман Бжеський піддає жорсткій критиці і зовнішню політику гетьмана, вбачаючи в ній лише закономірне продовження залежності гетьмана від різних зовнішньополітичних сил, відсутність альтернативних зв'язків з іншими країнами та невирішеність питання українських етнічних земель, що опинилися поза Українською Державою.

Стосовно оцінки опонентами, то М. Шкільник наголошує на постійному пошуку гетьманом зовнішньополітичної підтримки з боку німців, білогвардійців та Антанти. Саме цими силами скористається гетьман для ліквідації Української Держави у листопаді 1918 р. проголосивши свою грамоту. Автор зазначає, що цей документ – це не грамота про федерацію, а про ліквідацію державності ставлячи на противагу III Універсал УЦР

як приклад прагнення до федерації⁷⁵. П. Христюк характеризує зовнішню політику Скоропадського проводить паралель між двома його документами “Грамотою до всього українського народу” та Грамотою Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків⁷⁶ від 14 листопада 1918 р. Для нього це логічний кроки, перший з яких ліквідував здобутки Української революції у соціальній сфері, другий – саму Українську державність⁷⁷. Таким чином, опозиційні до гетьмана політичні сили основний акцент роблять на Грамоті про федерацію та її згубності для українського державотворення.

Що стосується прихильників гетьмана наведемо для прикладу думку міністра у справах віросповідання при уряді Скоропадського В. Зеньковський характеризує зовнішню політику уряду Скоропадського визначає такі її риси: антиросійськість, у зв'язку з поразкою німців, яка наближалася – багатовекторність в орієнтуванні на дуже різні країни – від Польщі до Німеччини. Робилося це, на думку автора, з метою продажу України⁷⁸. Н. Полонська-Василенко не дає оцінок зовнішньополітичної діяльності гетьмана Павла Скоропадського лише описуючи головні напрямки, а саме налагодження стосунків з Австро-Угорщиною та Німеччиною, країнами, що постали на території колишньої Російської імперії, а також нейтральними країнами. Разом з тим, Німеччина ставала на заваді налагодження стосунків з Францією та Англією. Окремо авторка відзначає факт міждержавних стосунків із Радянською Росією⁷⁹. Не зайвим буде відмітити, що відсутність оцінок авторкою пов'язана з працею у цьому міністерстві її чоловіка – М. Василенка.

Як бачимо, прогетьманські сили більш широко розкривають питання стосунків з іншими країнами, іноді навіть не вдаючись до оцінок міжнародної політики.

Щодо сучасних дослідників міжнародних відносин доби Гетьманату, то дослідник Петро Три-

⁷² Млиновецький Р. Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 467-468.

⁷³ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 (про що “історія мовчить”). Том 2. Чужина, 1973. С. 408.

⁷⁴ Млиновецький Р. Історія українського народу (нариси з політичної історії). Українське наукове видавництво, 1953. С. 469-470.

⁷⁵ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 роках. Торонто: Розсилкова книгарня, 1971. С. 298-316.

⁷⁶ Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(11\)14.skoropadskiy.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(11)14.skoropadskiy.php). (дата звернення: 22.06.22).

⁷⁷ Христюк П. Замітки та матеріали до історії української революції 1917-1920. Том 2. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. С. 121.

⁷⁸ Зеньковський В. Пять месяцев у власти (15 мая-19 октября 1918 г.). Воспоминания. М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. С. 135.

⁷⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України (від половини 17 ст. до 1923 року) Том 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1976. С. 497-498.

губ оцінює зовнішньополітичну діяльність Скоропадського як "більш активну та результативну" в порівнянні із політикою Української Центральної Ради. Основним досягненням гетьмана автор вважає укладення премілітарного договору між РСФРР та Українською Державою, однак тут же наголошує на значній залежності Скоропадського від німців та австрійців⁸⁰. Дослідження Миколи Приходько, присвячене діяльності дипломатичного корпусу Скоропадського, визначило головні помилки зовнішньополітичної діяльності уряду Скоропадського, зокрема, відсутність чіткої зовнішньополітичної доктрини, нехтування фактором російської загрози та фактором Антанти, тобто орієнтація виключно на Німеччину та її союзників. Попри це автор відмічає, що активна діяльність на міжнародній арені сприяла визнанню Української Держави та сприяла її формуванню попри складні умови⁸¹. Таким чином, сучасні дослідники комплексно підходять до досягнень та провалів міжнародної активності на противагу учасникам різних політичних таборів, відзначаючи позитивні та негативні сторони міждержавної активності.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, приходимо до висновків, що характерними рисами поглядів Романа Бжеського на політику Гетьманату Скоропадського є повне несприйняття будь-якого кроку в зовнішній та внутрішній політиці гетьмана з повною відмовою Скоропадському в існуванні та функціюванні як самостійній фігурі. Попри знаходження на державній посаді та членстві в прогетьманській партії, Бжеський виступає в цілковитій опозиції до всього політичного механізму Гетьманату. Навіть на контрасті з іншими опозиційними до гетьмана політиками:

⁸⁰ Тригуб П. До питання про основні напрямки зовнішньополітичної діяльності українських урядів періоду 1917-1921 рр. / *Наукові праці*. Том 76. Випуск 63 С. 62-63.

⁸¹ Приходько М. Внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізацію геополітичної стратегії Павла Скоропадського. / *Грані*. С. 67-68.

Винниченка, Христюка, Єфремова та ін., оцінки Бжеського є надзвичайно гострими та радикальними, часом навіть їдкими.

З іншого боку, у Бжеського є схожі оцінки з представниками прогетьманського табору. Зокрема це стосується питання Грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією, яку засуджували не лише опоненти Павла Скоропадського, але в тому числі, його найближче політичне оточення.

На думку автора причинами тотального несприйняття Романом Бжеським Павла Скоропадського як політичної фігури є кардинальна різниця в життєвих досвідах, повна протилежність у політичних та світоглядних позиціях, а також притаманна Бжеському категоричність як індивідуальна риса характеру. Висловимо припущення, що критика може бути пов'язана із політичними амбіціями самого Бжеського – очікування більш високо посту та більшого впливу при новому режимі. Попри це він залишився на посаді дрібного чиновника при Міністерстві Закордонних справ.

Що стосується оцінок гетьманської діяльності з боку сучасної історичної науки, то тут трендом є комплексний аналіз політики гетьмана із зазначенням досягнень та поразок, а також відмічання важливості Української Держави як ланки в процесі українського державотворення.

Окремо зазначимо, що відкритим і дискусійним питанням, на сьогодні, залишається залежність політичної активності гетьмана від німецької окупаційної адміністрації. Ряд вчених мають схожі погляди з Бжеським і наголошують на цілковитій залежності гетьмана від німців, зокрема від німецької армії. Інша частина не заперечує залежність, однак зводить її до мінімуму або говорить про частковий характер і навіть взаємозалежності. Отже, проблематика ролі та оцінок Української Держави з боку окремих діячів та як феномен у цілому потребує подальших наукових розвідок.

References

- Avtobiohrafiiia Mykhaila Hrushevskoho, 1914-1919 pp. / *Ukrainskyi istoryk*. №1-2, 1966. S. 100.
- Andriievskyi V. Z mynuloho. Tom 2. Berlin: Ukrainske slovo, 1923. 264 s.
- Bzheskyi R. Teoriia postupu (vistnykovyi dorobok 1924-1934 rokiv). / *Uporiadnyky Volodymyr Boiko, Tamara Demchenko*. K.: Tempora, 2016. 472 s.
- Verstiuk V. Chomu natsionalna derzhavnist ne zmohla stverdytysia u 1917-1921 rokakh? / *Problemy vyvchennia istorii Ukrainkoï revoliutsii 1917-1921 rokiv*. Vypusk 16, 2021. S. 163-191.
- Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii (Istoriia ukrainkoï revoliutsii [marets 1917 r.-hruden 1919 r.]). Tom 3. Kyiv-Viden, 1920. 535 s.

Hai-Nyzhnyk P. Derzhavnyi perevorot 29 kvitnia 1918 r.: prychny ta perebih zakhoplennia vlady P.Skoropadskym. / Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. №4, 2011. S. 132-164.

Hramota Hetmana vsiiei Ukraïny do vsikh ukrainskykh hromadian i kozakiv. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(11\)14.skoropadskiy.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(11)14.skoropadskiy.php). (data zvernennia: 22.06.22).

Hramota do vsogo ukrainskoho narodu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text>. (data zvernennia: 14.06.22).

Demchenko T. Syn Chernihivshchyny – Roman Bzheskyi. Siverianskyi litopys. № 4, 2009. S. 67-78.

Doroshenko D. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914-1920). Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo, 1969. 543 s.

Zenkovskyi V. Piat mesiatsev u vlasty (15 maia-19 oktiabria 1918 h.). Vospomynanyia. M.: Krutytskoe patryarshee podvore, 1995. 240 s.

Kalakura Ya. Novi pidkhody do vysvitlennia Hetmanatu Pavla Skoropadskoho v suchasniï ukrainskii ta zarubizhnii istoriohrafii. / Arkhiv Ukraïny. №2-3, 2011. S. 269-270.

Lypynskyi V. Viacheslav Lypynskyi ta yoho doba. Kn. 1. K., 2010. S. 153.

Liubovets O. Vseukrainskyi soiuz zemelnykh vlasnykiv u politychnii systemi hetmanatu P. Skoropadskoho. / Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. K.: Diiez produkt, 2008. Vyp. 4, (№481). S. 67.

Mazepa I. Ukraina v ohni y buri revoliutsii (1917-1921). K.: Tempora, 2003. 608 s.

Mlynovetskyi R. Istoriia ukrainskoho narodu (narysy z politychnoi istorii). Ukrainske naukove vydavnytstvo, 1953. 643 s.

Mlynovetskyi R. Narysy z istorii ukrainskykh vyvolnykh zmahan 1917-1918 (pro shcho "istoriia movchyt"). Tom 2. Chuzhyna, 1973. 670 s.

Nova rada. №82, 1918. 22 travnia. S. 3.

Polonska-Vasylenko N. Istoriia Ukraïny (vid polovyny 17 st. do 1923 roku) Tom 2. Miunkhen: Ukrainskyi vilnyi universytet, 1976. 599 s.

Prykhodko M. Vnesok dyplomatychnoho korpusu Hetmanatu v realizatsiiu heopolitychnoi stratehii Pavla Skoropadskoho. / Hrani. S. 67-68.

Prodaniuk F. Do pytannia pro vnutrishniu polityku Derzhavy Pavla Skoropadskoho. / Ostannii Hetman: Yuvileinyi zbirnyk pam'iaty Pavla Skoropadskoho (1873-1945). K.: Akadempres, 1993. S. 60-65.

Svarnyk H. Zahadkovyi "vistnykivets" Roman Bzheskyi, lysty do Dmytra Dontsova. Ukrainski problemy. №2, 1997. S. 144-149.

Skoropadskyi P. Spohady (kinets 1917-hruden 1918). K.: Nash format, 2017. 456 s.

Tereshchenko Yu. Hetmanat Pavla Skoropadskoho yak proiav konservatyvnoi revoliutsii. / Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Vypusk 4, (№481). K.: Diiezprodukt, 2008. S. 23.

Tymchenko R. Prychny porazky Tsentralnoi Rady ta peredumovy prykhodu hetmana P. Skoropadskoho do vlady v ukrainskii istoriohrafii. / Literatura ta kultura Polissia. Seria: Istorychni nauky : zb. nauk. pr. / Nizhyn. derzh. un-t im. Mykoly Hoholia. Nizhyn, 2016. Vyp. 85 (№ 6). S. 70-80.

Tryhub P. Do pytannia pro osnovni napriamky zovnishnopolitychnoi diialnosti ukrainskykh uriadiv periodu 1917-1921 rr. / Naukovi pratsi. Tom 76. Vypusk 63 S. 62-63.

Khrystiuk P. Zamitky ta materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920. Tom 2. Viden: Ukrainskyi sotsiolohichnyi instytut, 1921. 204 s.

Chernykhivskyi H. Do otchoi zemli: 100-richchia vid dnia narodzhennia Romana Bzheskoho / Rusalka Dnistrova, 1994. Ch. 13 (zhovten). S. 1-2.

Chernykhivskyi H. Do ridnoi zemli: zhyttievym shliakhom Romana Bzheskoho / Siiach: Shchotyzhneva hazeta volynskoho Ternopillia, 1993. Ch. 16 (cherven-lypen). S. 2.

Chernykhivskyi H. Zhyttievyi i tvorchyi shliakh Romana Bzheskoho / Samostiina Ukraina, 1996. Ch. 1-2. S. 30-42.

Chernykhivskyi H. Portrety perom: Statti, ese, retsenzii. Kremenets-Ternopil, 2001. S. 136-147.

Shkilnyk M. Ukraina v borotbi za derzhavnist v 1917-1921 rokakh. Toronto: Rozsyilkova knyharnia, 1971. 366 s.